

Kultúrne dedičstvo – súčasť životného prostredia

P. Gregor, E. Kráľová, J. Lalková: Cultural Heritage – a Component of the Environment. Život. Prostr., Vol. 30, No. 4, 195–207, 1996.

On the meeting of the Board of world heritage in Columbian Cartagène, on 6th-11th December 1993, in harmony with principles of Convention about protection of world cultural and natural heritage, the proposals presented by the Slovak Republic government connected with the registration of three localities into the List of world cultural and natural heritage were discussed. In all three cases the cultural heritage in a wider sense are meant.

– Banská Štiavnica and the technical monuments of its surroundings – represent a unique symbiosis of technical landscape and urbanized environment conditioned by richness of places of occurrence of minerals and prosperity connected with them. At present it is the example of a human settlement representing a developed culture that has become vulnerable in new conditions.

– Spišský hrad fortress and cultural monuments of its surroundings – form a unique urbano-architectonic and natural-scenery complex with high artistic and aesthetic values. The fortress and neighbouring complexes are the documents of archeological values, civil and sacral architectures of the 12th-20th centuries. It is a particular, relatively intact complex including military, political, ecclesiastic and social components in close connection with the landscape formed by man. Cultural values of this territory are intensified by natural ones.

– Vlkolínec – a reserve of folk architecture – is a remarkably conserved complex of a settlement with slight urbanistic changes. The architectonic shape of its objects has been conserved. In comparison with neighbouring countries it is most comprehensive urbanistic complex of original folk architecture.

The registration of each of these localities on the List of world heritage is not only a recognition but first of all it is an obligation to its protection, restoration, presentation and handing on to future generations without damage.

Výbor pre svetové dedičstvo UNESCO na svojom zasadnutí v columbijskej Cartagene 6.-11. decembra 1993 prerokoval a prijal návrhy, ktoré v súlade so zásadami Konvencie o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva predložila vláda Slovenskej republiky, na zápis troch lokalít: Banskej Štiavnice a technických pamiatok okolia a Spišského hradu a kultúrnych pamiatok jeho okolia a Vlkolínca, rezervácie ľudovej architektúry, do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva. Vo všetkých troch prípadoch ide o širšie chápané kultúrne dedičstvo.

Zápis do tohto Zoznamu nepredstavuje iba uznanie kultúrnohistorických hodnôt, resp. možnosť získania

medzinárodnej pomoci na ich záchranu, ale je to predovšetkým záväzok na zachovanie týchto hodnôt celosvetového významu v zmysle článku 4 Konvencie o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva:

"Každý členský štát tejto konvencie uznáva, že zabezpečiť identifikáciu, ochranu, obnovu, prezentáciu a odovzdanie kultúrneho a prírodného dedičstva budúcim generáciám musí predovšetkým štát, na území ktorého sa dedičstvo nachádza. Na uskutočnenie tohto cieľa urobí všetko najlepšie, čo je v jeho silách, podľa svojich možností a ak by bolo treba, aj so všetkou medzinárodnou pomocou a finančnou, umeleckou, vedeckou a technickou spoluprácou, ktorú môže získať."

Banská Štiavnica - história a súčasnosť

Starodávna Banská Štiavnica, ležiaca v centre Štiavnických vrchov, je v súčasnosti dosť malé a dalo by sa povedať, že z moderného sociálno-ekonomického hľadiska nevýznamné mesto. Mimoriadne historické, architektonické a kultúrne hodnoty sídla a jeho okolia ho však právom zaraďujú k lokalitám nadnárodného významu.

Presný dátum založenia mesta nepoznáme, ale najnovšie výskumy prinášajú dôkazy o banskej usadlosti, chránenej hradným komplexom, už z 1. stor. pred n. l. V 12. storočí tu nemeckí osadníci založili osadu s názvom Schemnitz. Bohaté ložiská drahých kovov sa stali základom neočakávane rýchleho vzostupu banskej činnosti a rastu mesta, podporovaného zvláštnymi privilégiami. Na listine, vydanéj r. 1275 v Banskej Štiavnici, sa zachovala najstaršia známa pečať v Európe, na ktorej sú v mestskom erbe zobrazené archaické banícke nástroje, dokumentujúce previazanosť starobylého baníctva s mestom.

V 13. storočí už malo mesto značnú rozlohu. Zástavbu tvorili prevažne jednopriestorové blokové stavby a výrobné objekty, rozptýlené okolo hlavnej komunikačnej osi. Obrovská prosperita baní v nasledujúcich dvoch storočiach, odrážajúca i využitie nových progresívnych metód dolovania a spracúvania drahých kovov, prejavila sa aj v zahusťovaní mesta a jeho rozšírení do okrajo-

vých polôh. Po mocenských bojoch a zemetrasení r. 1442-43 sa vykonali rozsiahle stavebné úpravy starších sakrálnych a meštianskych objektov, ale vystavali sa aj nové – napr. radnica a kostol sv. Kataríny. V 16. storočí sa zároveň s výstavbou námestia prestavali a rozšírili aj staršie meštianske domy, budovali sa honosné renesančné paláce a sídlo banskej komory i hlavného komorského úradu. Rozptýlená zástavba hlavných ulíc a námestia sa vyformovala do zástavby radovej. V záujme obrany mesta bol farský kostol prebudovaný na protitureckú pevnosť – Starý zámok a v západnej časti mesta vybudovali strážnu vežu – Nový zámok. Opevnenie mesta tvorili pospájané a doplnené obvodové múry jednotlivých domov so vstavanými bránami uzatvárajúcimi hlavné komunikácie (Piargskou, Belianskou, Kammerhofskou, Antolskou a i.).

V priebehu 17. storočia v dôsledku vyťaženia prístupných rudonosných žíl nastal úpadok banskej ťažby a znovu sa ju podarilo oživiť až v 18. storočí. Vybudovanie vodohospodárskych stavieb a vodočerpacích zariadení podľa projektov M. K. Hella, S. Mikovíniho a J. K. Hella pozdvihlo úroveň banskoštiavnického baníctva, ale aj význam mesta. V tomto období sa stalo najvýznamnejším strediskom ťažby drahých kovov v Habsburskej monarchii. V r. 1735 vznikla v Banskej Štiavnici prvá banícka škola v Uhorsku, z ktorej r. 1762 vznikla

Banská Štiavnica – pohľad na mesto

Banská akadémia (ako prvá vysoká škola tohto druhu na svete). So svojimi 24 000 obyvateľmi bola vtedy Banská Štiavnica tretím najväčším mestom v Uhorsku a stala sa centrom banskej vedy a techniky v Európe.

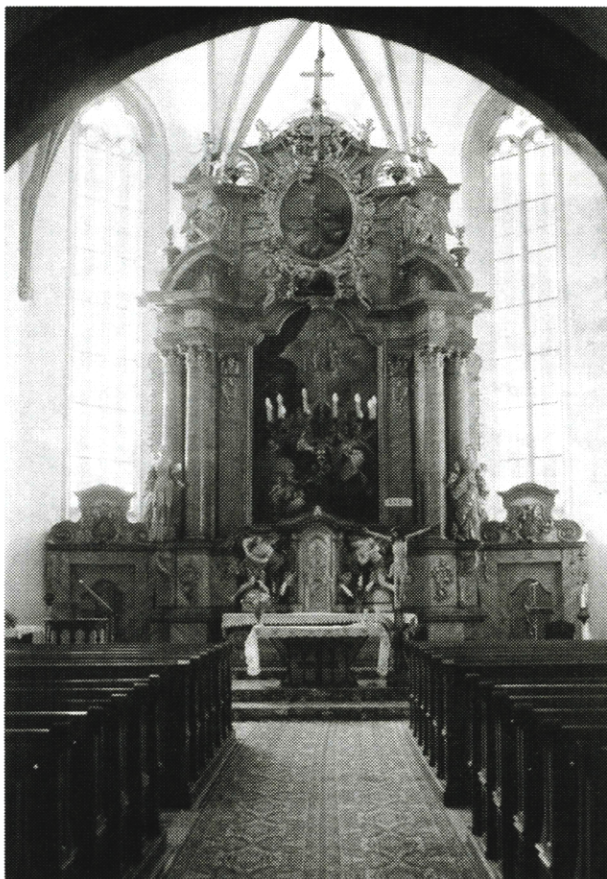
Hospodárska prosperita podporila i rast mesta i jeho vonkajší vzhľad. Staré dominanty dostali barokovú podobu, zjednocovali sa fasády a upravovali interiéry. V duchu nových slohov vzniklo niekoľko barokových a klasicistických monumentov (Kalvária, evanjelický kostol) a uprostred námestia vybudovali barokový morový stĺp so súsoším sv. Trojice od D. Stanettiho.

Koncom 19. storočia sa stala ťažba v banskoštiavnickej revíre nerentabilná a význam mesta sa presúva do oblasti školstva. Pre potreby Baníckej a lesníckej akadémie bol vybudovaný komplex účelových budov. Po premiestnení akadémie z Banskej Štiavnice mesto postupne upadlo, i napriek zriadeniu tovární a manufaktúr v južnej okrajovej časti mesta, klesol i počet obyvateľov na dnešných 10 000.

Územie, zapísané do Zoznamu svetového kultúrne-

ho a prírodného dedičstva, predstavuje jedinečný komplex sídelných útvarov v symbióze s prostredím, pretváraným počas dlhého obdobia na kultúrno-technickú krajinu. Dominantné postavenie má mesto Banská Štiavnica, ktoré predstavuje súzvuč urbanity, krajiny a využitia jej daností v záujme prosperity spoločnosti. Skvostné a esteticky príťažlivé, ako aj umelecky, historicky a kultúrne významné budovy, hlavne z obdobia neskorej gotiky a renesancie na Trojičnom námestí, tvoria i dnes jadro mesta. Rešpektovanie krajinných podmienok reprezentovaných dramatickým terénnym reliéfom a stiesnené podmienky v údoliach umocňujú dynamickosť zástavby. Akcentovanie dominantných architekúr (Starý zámok, Nový zámok, farský kostol, Kalvária...) podporuje mestotvorná meštianska architektúra radená v kompaktnej urbanite, ktorá v okrajových častiach prerastá do rozvoľnenej zástavby baníckeho osídlenia.

Mesto sa rozvíjalo v bezprostrednom kontakte s ťažbovou činnosťou, o čom svedčí i rad zachovaných

Interiér gotického kostola sv. Kataríny, postaveného r. 1488–1491 bol doplnený barokovým inventárom

Obnovená fasáda Pischlovho domu

banských diel priamo v jeho organizme (napojenie meštianskych domov na vyústenie štôlní). Dochované technické pamiatky v okolí mesta tvoria neoddeliteľnú súčasť jeho kultúrnohistorických hodnôt. Predovšetkým sú to objekty, ktoré bezprostredne súvisia s exploataciou hornín – povrchové dobývky, štôlne, šachty, ťažné veže, haldy. Od 16. storočia vznikali postupne systémy viac ako 30 vodných nádrží a ich vzájomných prepojení. Z 18. storočia sa zachovalo 18 nádrží, ktoré predstavujú najvýznamnejšie obdobie výstavby vodných diel hydroenergetického banského systému. Dielo Samuela Mikovíniho patrí bezosporu medzi najvýznamnejšie banské stavebné úspechy modernej Európy. Systémy zberných kanálov a zariadení sú pozoruhodné. Najdlhší systém vodných kanálov, ktorý meria 24 100 metrov a vodorovných chodieb pre vodu s dĺžkou 1714 m sa nachádza pri Richňavských jazerách. Zberné kanály na svahoch Sitna sú 16 km dlhé a zásobujú jeden z najväčších rezervoárov – Počúvadlo – s vodnou plochou 12,13 ha. Celkový objem rezervoárov postavených od 16. do 19. storočia bol približne 7 mil. m³, dĺžka zberných kanálov 72 km a spojovacích kanálov 57 km. Banská Štiavnica má jeden z najväčších systémov zásobovania vodou, spojený s banským priemyslom, v Európe. Rovnako pozoruhodné výsledky sa tu dosiahli v oblasti strojného inžinierstva, zásluhou konštrukcie strojov na vodný stĺpec od bratov Hellovcov. Medzi pozoruhodné prvenstvá mesta patrí i prvé použitie strelného prachu v baníctve na svete (1627), prvé strojové vrtanie na stlačený vzduch (1873) a prvé elektrické odpaľovanie náloží trhaviny v Uhorsku.

Banskú Štiavnicu a jej okolie treba zaiste chápať ako veľmi významnú časť svetového kultúrneho dedičstva a kultúrnej histórie. Jej priemyselné a kultúrno-spoločenské tradície s neporušenými prepojeniami na stredoveké korene majú veľký význam pre našu históriu a skúsenosť. Kultúrny celok, ktorý obsahuje Banskú Štiavnicu, je významný z hľadiska existujúcej architektonicko-urbanistickej štruktúry, technických pamiatok i kultúrno-spoločenského povedomia a spolu s nádhernou krajinou sa musí využiť spôsobom, prislúchajúcim jeho hodnote.

Ziaľ, v súčasnosti je Banská Štiavnica v značnom úpadku. V súvislosti s vyčerpaním nerastného bohatstva; ako aj likvidáciou vysokého školstva, nastala v meste v 19. storočí stagnácia, prejavujúca sa vo všetkých sférach (kultúre, vzdelanosti, výstavbe, infraštruktúre, priemysle, doprave). Zmena nastala i v demografickej a sociálnej skladbe obyvateľstva. Bohaté meštianstvo postupne mesto opúšťalo a chátrali i vybudované technické diela. V dôsledku tejto stagnácie si mesto zachovalo intaktnú urbanistickú štruktúru a množstvo architektonických skvostov bez nových stavebných zásahov a technológií.

Po r. 1950, keď bolo mesto vyhlásené za pamiatkovú rezerváciu, sa však v dôsledku nedostatočnej údržby stavebno-technický stav väčšiny objektov rapídne zhoršil. Prijatím uznesení vlády SSR z rokov 1978-1981, a najmä uvoľnením finančných prostriedkov, rozvinula sa systematická činnosť na záchrane a obnove mesta. Po r. 1970 sa uskutočnil celý rad komplexných umelecko-historických, reštaurátorských, archeologických a archívnych výskumov s nasledujúcim vypracovaním projektových dokumentácií obnovy jednotlivých objektov. Napriek úspešnej obnove viacerých kultúrnych pamiatok však musíme konštatovať i negatívne dôsledky tejto "systematickej" obnovy. Množstvo objektov stratilo svoju autenticnosť v dôsledku tlaku dodávateľských organizácií na výmenu (a nie reštaurovanie originálnych detailov), ako aj zjednodušovanie a úpravy originálnych konštrukcií a detailov.

Najväčšie škody na pamiatkových objektoch však spôsobilo vystavovanie ich obyvateľov, čo zapríčinilo ich pustnutie (po uskutočnení výskumov a nezabezpečení realizácie obnovy, po strate finančných zdrojov v dôsledku spoločenských zmien r. 1989).

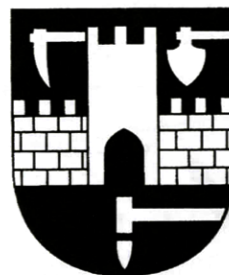
V tomto období vyvstala potreba spracovania aktuálnej územnoplánovacej dokumentácie, reflektujúcej požiadavky rozvoja mesta a ochrany kultúrneho dedičstva v zmenených spoločensko-ekonomických podmienkach. Ako podklad pre takúto dokumentáciu bol v rokoch 1990-1992 na Fakulte architektúry STU spracovaný projekt kultúrnohistorickej a sociologickej topografie sídelného útvaru Banská Štiavnica. Predmetom projektu bolo doplnenie historiografie sídla z historických prameňov, poznatkov zo stavebno-historického a architektonicko-urbanistického prieskumu, z kultúrnohistorického prieskumu prírodných prvkov, ekologického a sociologického prieskumu Banskej Štiavnice. Jednotlivé kultúrne javy sa skúmali tak vo vzťahu k extravilánu sídla (krajinný rámec, vonkajší obraz mesta), ako aj vo vzťahu k intravilánu (vnútorný obraz mesta).

V roku 1991 vtedajšie Ministerstvo kultúry Českej a Slovenskej federatívnej republiky predložilo Rade Európy žiadosť o technickú pomoc, ktorá sa týkala definície celkovej stratégie integrovanej konzervácie prírodného a umelého životného prostredia Banskej Štiavnice. Táto žiadosť bola akceptovaná a od r. 1992 Rada Európy poskytuje technickú pomoc mestu. Týka sa to predovšetkým poradenskej, expertíznej a plánovacej činnosti. Žiaľ, zdá sa, že v dôsledku nedostatočne pružného manažmentu mesta, ako aj vládnych orgánov, zatiaľ sa nevyužíva táto pomoc uspokojivo a konkrétne kroky na oživenie mesta sú príliš pomalé.

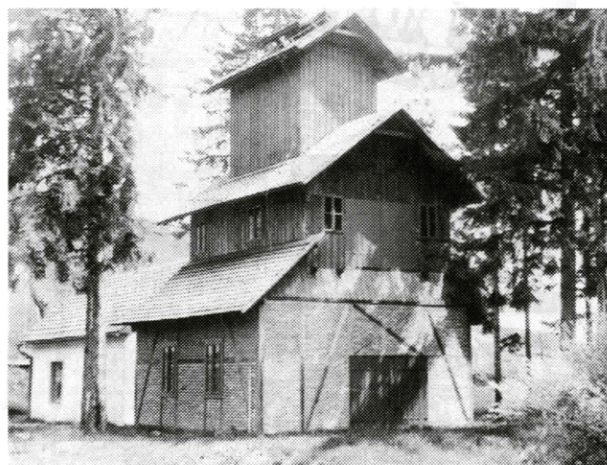
Pavel Gregor

Banská Štiavnica – najvyššie položená vodná nádrž Ottergrund – technická pamiatka

Banský skanzen

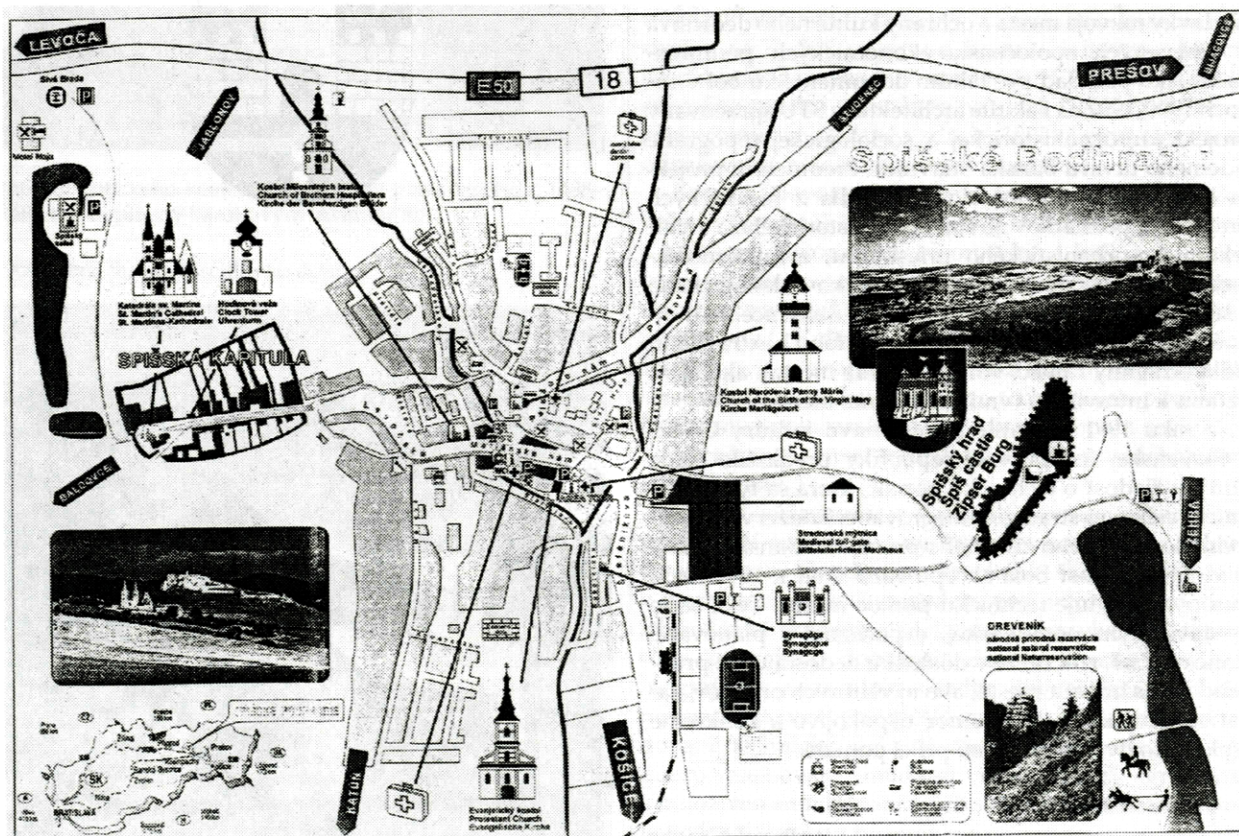

Spišský hrad a pamiatky priľahlého okolia

Moderná metodika pamiatkovej starostlivosti pri pojme "pamiatky" zdôrazňuje komplexné vnímanie umeleckých a historických hodnôt spolu s hospodárskymi, sociálnymi, politickými a v neposlednom rade aj prírodnými podmienkami. Z tohto hľadiska výber a zápis Spišského hradu a priľahlých pamiatok – Spišského Podhradia, Spišskej Kapituly, prírodnej rezervácie Sivá Brada, kostola sv. Ducha v Žehre a masívu Dreveník s jeho archeologickou lokalitou i nevšednými prírodnými výtvormi – do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva nie je iba výsledkom pamiatkárskoho hodnotenia lokalít a objektov. Je to predovšetkým reálny, hmatateľný doklad kultúrneho pôsobenia človeka v prostredí, výsledok synergického pôsobenia prírodných podmienok, politických, hospodárskych a sociálnych dejov.

Spišský hrad je lokalita osídlená bez prerušenia od 5.

tisícročia pred n. l. Vystriedalo sa tu mnoho populácií viacerých kultúr, každá niečo priniesla i niečo po sebe zanechala. Areál Spišského hradu je vďačným a bohatým archeologickým náleziskom. Dodnes zachované ruiny hradných objektov dokladajú aktívny stavebný vývoj počas takmer 8 storočí. Ak započítame aj aktivity pamiatkárov minulého a tohto storočia, ich dokladový register pokrýva takmer tisícročie. Spišský hrad bol svedkom vpádu Tatárov i rozkvetu potatárskej kolonizácie, v jeho priestoroch sídlili župani, grófovia, prepoš i Jiskrovi bojovníci. V r. 1945 ho vyhlásili za štátny kultúrny majetok, r. 1961 za národnú kultúrnu pamiatku. Od r. 1970 sa nepretržite pracuje na jeho výskume, konzervácii a nevyhnutných stavebných úpravách. Konceptne je poňatý ako muzeálny exponát s dopĺňujúcimi expozíciami, čomu sčasti slúži až dodnes. Z perspektívneho hľadiska azda môže ako problematická vystupovať otázka stability podlažia – čo je problém prírodného

charakteru (kĺzanie nosných podkladových travertínových kryš neustále rozrušuje podložie a základy viacerých hradných objektov). Tento problém kvári hrad už niekoľko storočí a bol príčinou jeho viacerých vážnych deštrukcií. Momentálne je situácia stabilizovaná, takže postupne sa obnovujú ďalšie objekty, ktoré po dokončení budú slúžiť muzeálnym účelom.

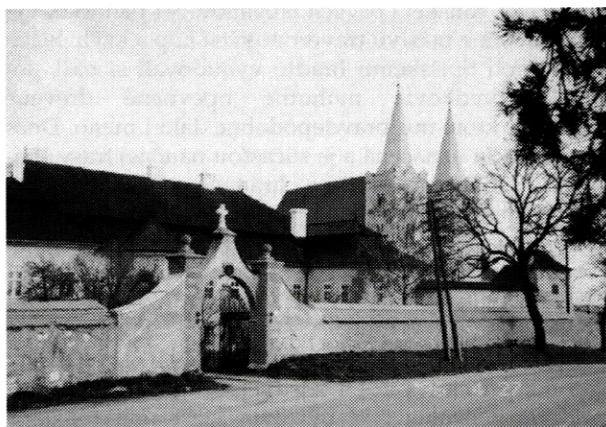
Spišská Kapitula bola vybudovaná ako sídelný a obytný okrskok pre spišského prepošta a jeho poradný zbor kanonikov. Budovy slúžiace výlučne výkonom duchovnej a správnej jurisdikcie prepošta a kapituly, ich obytným a hospodárskym potrebám, rozkladajúce sa na protiahlom vršku oproti hradnému kopcu Spišského hradu (na mieste staršieho rozsiahleho kláštora), sa po dôkladnom opevnení urbanisticky vyprofilovali do útvaru samostatného cirkevného mestečka. Jeho dominantou a najväčším architektonickým skvostom je biskupská katedrála svätého Martina so vzácnymi architektonickými a umeleckými detailami. V širšom krajinárskom kontexte je vyvažujúcim pendantom údolia oproti Spišskému hradu.

Spišská Kapitula, aj keď bola vyhlásená za mestskú pamiatkovú rezerváciu, dostala sa pod aktívnejšiu pamiatkovú starostlivosť až od 70. rokov, keď sa začal systematickejší výskum i obnova niektorých objektov. Po r. 1989, po prevzatí objektov pôvodným majiteľom, vracia sa do priestorov Spišskej Kapituly postupne normálny život biskupstva, spojený aj s obnovou všetkých objektov.

V tesnej blízkosti Spišskej Kapituly sa nachádza štátna prírodná rezervácia **Sivá Brada**. Na rozlohe niečo vyše 19 ha je niekoľko výverov minerálnych prameňov so zreteľným vplyvom na tvorbu travertínových útvarov a ojedinelou slanomilnou flórou a faunou. Lokalita je dobre označená a prístupná.

Kostol svätého Ducha v Žehre, ranogotický murovaný objekt z druhej polovice 13. storočia, národná kultúrna pamiatka. V jeho tvarosloví sa prelínajú a organicky snúbia kultúrne prúdy doznievajúceho románskeho slohu s nastupujúcou gotikou. Výraznou výtvarnou a kultúrnou hodnotou kostola sú nástenné maľby pochádzajúce z viacerých etáp stredoveku, pokrývajúce celý interier kostola. Predstavujú žiarivé ohnivo v refozi pamiatok unikátnej stredovekej nástennej maľby na Slovensku. Kostol je dodnes živý a celý objekt v opatere farníkov a pod pravidelným dohľadom pamiatkárův je v dobrom stave.

Dreveník – chránená štátna prírodná rezervácia travertínových útvarov a zároveň významná archeologická lokalita s nálezmi z obdobia neolitu, eneolitu, doby

Vstupná brána do Spišskej Kapituly – vpravo katedrála sv. Martina

Do Spišskej Kapituly sa postupne vracia normálny život biskupstva

bronzovej, rímskej i prvých Slovanov. Na pahorku, vystupujúcom z masívu travertínových kôp a kryh, ležiacom oproti Spišskému hradu, vybudovali si naši slovenskí predkovia mohutné opevnené drevené hradisko, ktoré mu pravdepodobne dalo i meno. Dnes je rezervácia označená a je súčasťou náučnej trasy spájajúcej všetky pamiatkové a chránené prírodné objekty v okolí Spišského hradu.

Negatívne a rušivo pôsobí travertínový lom (na známy kvalitný spišský travertín) ležiaci v samotnom masíve Dreveníka.

Spišské Podhradie vzniklo na križovatke vtedajších obchodných ciest v údolí, z jednej strany pod Spišským hradom, z druhej pod bývalým kláštorom (na jeho mieste neskôr postavili prepošstvo a vzniklo cirkevné mestečko Kapitula). Určujúcim faktorom vzniku, tvaru a obrazu mesta bola poloha v širokom údolí, kde sa cesta od priesmyku Branisko rozvetvovala vo dvoje – na západ do Levoče a na juh do Spišských Vlachov. Križovatka ciest a právo trhov zrejme podnietili vznik dvoch pomerne rozľahlých námestí trojuholníkového tvaru lemovaných jednoposchodovými meštianskymi domami s dvoma kostolmi.

V minulom storočí sa vybudovala železnica, odklonená ďaleko od mesta, a tak mestečko postupne strácalo na význame. Dnes predstavuje najproblematickejší článok, doslova neuralgický bod tohto pamiatkového kom-

Brána meštianskeho domu v Spišskom Podhradí, ktorá čaká na citlivú ruku reštaurátora

plexu. Ťažia ho problémy ekonomické (chýba silná výrobná alebo iná ekonomicky nosná činnosť), sociálne (nevyhovujúca veková a sociálna štruktúra obyvateľstva) i kultúrne (nedostatočná kultúrna ponuka, nevyhovujúca kultúrna a športová infraštruktúra). Jestvujúci stavebný a architektonický fond môže byť priestorovo i kapacitne zaujímavý pre malé a v obmedzenom rozsahu stredné podnikanie, je však prestárnutý a vyžaduje finančne náročnú generálnu obnovu. Problém obnovy znásobuje nevyhovujúca technická infraštruktúra.

Zapísaním Spišského hradu a jeho okolitých pamiatok do svetového kultúrneho dedičstva získalo Spišské Podhradie, ležiace v ťažisku medzi týmito pamiatkovými zaujímavosťami, rozvojový podnet na opätovné oživenie. Ide teraz o to – na podnet, znamenajúci šancu, aktívne zareagovať a vhodnými krokmi mestečko prebrať z letargie!

Podstatnou úlohou tohto procesu je stanoviť rozvojovú stratégiu a na ňu nadväzujúci realizačný program:

- Definovať význam a postavenie mesta v užšom i širšom okolí, vyriešiť bezkonkurenčný až podporný vzťah tejto kultúrnej lokality k ďalším zaujímavým lokalitám v bezprostrednom okolí (Bijacovce, Hodkovce, Baldovce, tunel popod Braniskom, v širšom zábere vzťah k Levoči, Markušovciam, Spišským Vlachom).

- Vytvoríť systémové podmienky (daňové, bytové i podnikateľské) na pritiažnutie, kultúrne a sociálne stabilizovanie obyvateľstva.

- Podporovať zakladanie a rozvoj takých činností v meste, ktoré podporujú prezentáciu okolitých pamiatkových lokalít budú komerčne efektívne a autonómne (využívanie remesiel, cyklicky sa opakujúce tematicky rôznorodé výstavnopredajné trhy, výroba pamiatkových predmetov a pod.).

- Podporiť rozvoj sféry služieb pre podnikateľov i pre turistov, najmä:

- ubytovanie – okrem hotela podporovať vznik rodinných penziónov a vydávanie izieb v súkromí,
- stravovanie – propagovať podávanie tradičných regionálnych špecialít,
- rozšíriť ponuku kultúrnych a turistických aktivít pre dlhší pobyt turistov (ponuka kultúrnych aktivít na hrade, v kostole v Žehre, využívať aktivity múzea v Markušovciach, možnosť návštevy školy a parku v Bijacovciach, využívať aktivity Stromu života).

- Pre rozvojovú stratégiu využijť jestvujúce zdroje:
  - pamiatky zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva – ako cieľ turistických návštev, motívy pre výrobu pamiatkových predme-

- tov, priestory kultúrnych a vzdelávacích aktivít,
- nadväznosť a oživenie tradícií – tradičné remeslá uplatniť pre komerčné účely v turistickom ruchu, oživenie tradície trhov a jarmokov,
- účinnejšie využitie jestvujúcich zdrojov: rozšírenie sortimentu výrobkov z travertínu a využitie odpadového travertínového materiálu z lomu, prezentácia a propagačné akcie východoslovenských minerálnych prameňov, prezentácia aktivít SOU z Bijacoviec a pod.

• Vytvoríť a zaviesť nové aktivity podporujúce turistický ruch, ako perspektívne nosné hospodárske odvetvie:

- animáciou zatriktívniť expozičný a návštevný režim na jednotlivých pamiatkach (koncerty, rytierske hry a súboje, karnevaly a pod.), vytipovať náplň na zimné obdobie,
- aktivizovať spoluprácu so Spišskou Kapitulou pre osvetové a evanjelizačné pôsobenie, najmä medzi ťažko prispôsobivým obyvateľstvom.

Pri všetkých týchto akciách a aktivitách treba rozvíjať iniciatívnu vzájomne sa dopĺňajúcu a podporujúcu spoluprácu miestnej samosprávy a štátnej správy, kultúrnych ustanovizní, škôl, regionálneho rozvojového centra a miestnych podnikateľov. Keď sa tieto úlohy vyriešia, budú mŕť nastúpiť tvorivé tímy architektov a pamiatkárov s projektmi pamiatkovej obnovy, rekonštrukcie a adaptácie existujúcich objektov.

16. 1. 1996 vláda SR prerokovala Správu o stave vybraných pamiatok, zaradených do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva a uznesením č. 35 uložila predsedovi vlády a ministrovi financií SR, ako aj ostatným ministrom vlády, vypracovať programy podpôry a koncepcie rozvoja týchto lokalít.

Túto úlohu vláda sama nevykoná. Nevyhnutná je aktívna a iniciatívna účasť miestnych orgánov a autorít. Treba mať totiž na pamäti: ak sa podarí zaktivizovať a pozdvihnúť hospodársky a spoločenský život v Spišskom Podhradí, zvýši sa význam a výrazne sa spropagujú jednotlivé pamiatky zapísané do Zoznamu. To opäť priťahne ďalších zvedavých návštevníkov, a tí budú zdrojom hospodárskeho i spoločenského rastu mesta. V opačnom prípade, ak Spišské Podhradie nebude schopné plniť túto koordinačnú a spoločensky zabezpečovaciu funkciu, "osirelé" pamiatky neuvládzu trvalo lákať návštevníkov a mesto i jeho obyvatelia stratia šancu, ktorá sa len tak neopakuje. Treba si totiž uvedomiť, že zápis do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva neznamená, že je to natrvalo. Možno ich z neho aj vyškrtnúť. A to si iste nik z nás neželá.

Eva Kráľová

Pohľad na Spišský hrad z námestia v Spišskom Podhradí

Masív Dreveníka

Vlkolínec – pamiatková rezervácia ľudovej architektúry

Vlkolínec predstavuje najzachovanejší a najucelenejší urbanistický celok pôvodných ľudových stavieb v rámci Slovenskej republiky, ale i v oveľa širšom kontexte okolitých krajín. Patrí k typu stredoeurópskych sídiel s drevenou zrubovou architektúrou, rozšírených v horských a podhorských oblastiach.

Vďaka periférnej polohe a čiastočnej izolovanosti sa zachoval nielen historický ráz celého sídla a okolitej prírody s jej tradičným využitím, ale aj vonkajší vzhľad objektov ľudovej architektúry a vnútorné usporiadanie väčšiny ľudových domov.

Vlkolínec leží v chránenej krajinnej oblasti Veľká Fatra vo vnútorných Západných Karpatoch na úpätí vrchu Sidorov v nadmorskej výške 718 m. Dejiny Vlko-

líneca počas celého stredoveku určoval jeho vzťah k hradnému panstvu Likava a mestu Ružomberok, kto-rého je dnes súčasťou. V bezprostrednom okolí obce sa našli stopy slovanského osídlenia, datované mladšou dobou hradištnou (10.–12. storočie). Prvá písomná zmienka o ňom sa viaže k r. 1376. Názov Vlkolínec je odvodený od povinnosti obyvateľov dediny, vyplývajúcej z nariadenia r. 1630 – udržiavať vlčie jamy. Podľa urbára z r. 1625 boli vo Vlkolínci 4 usadlosti a 5 domov patriacich komorníkom Likavského panstva.

Maximálny počet obyvateľov (345) dosiahla obec v období 1869–1890. Po r. 1890 začal počet obyvateľov neustále klesať až na dnešných 28.

Pokles obyvateľstva ovplyvnil najmä nedostatok pracovných príležitostí, ekonomické dôvody, izolovanosť sídla, zlé dopravné spojenie a v nemalej miere aj rozhodnutie o stavebnom uzávere v súvislosti s jeho vyhlásením za pamiatkovú rezerváciu r. 1977.

Vlkolínec je z urbanistického hľadiska hromadnou obcou s uličnou zástavbou s dlhými dvormi kolmými na os komunikácie v pomerne strmom svahovitom teréne. Približne v strede obce sa ulicovka rozvetvuje na dve navzájom kolmé komunikácie, obojstranne zastavané pravidelnou radovou zástavbou hospodárskych usadlostí. V severnej, hornej časti obce, radovú zástavbu zničil počas druhej svetovej vojny požiar, časť zhorenísk je dodnes nezastavaná. Ľudový dom vo Vlkolínci patrí k typu stredoslovenského zrubového domu, rozšíreného v severnej časti Slovenska (na Liptove, v Turci, na strednej a dolnej Orave, na dolných Kysuciach).

Základným typom usadlosti je roľnícky dvor, spoločný pre niekoľko obytných domov, postavených do hĺbky parcely za sebou alebo oproti sebe. Radenie objektov je nasledujúce: dom, maštaľ, malé hospodárske stavby a stodola uzatvárajúca hospodársky dvor. V rámci intravilánu sa zachovalo 45 takmer neporušených usadlostí, ktoré si uchovávajú množstvo archaických konštrukčných prvkov.

Vzhľadom na skutočnosť, že nie je známy žiaden urbanistický celok rovnakého typu a kategórie, ktorý by zodpovedal stavu zachovania pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry Vlkolíneca a jej ochranného pásma, bola táto lokalita zapísaná do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva.

Zápis do Zoznamu však neznamená iba uznanie kultúrnohistorických hodnôt, vyplýva z neho, ako sme už v úvode spomenuli, viacero úloh. Na zabezpečenie

Vlkolínec

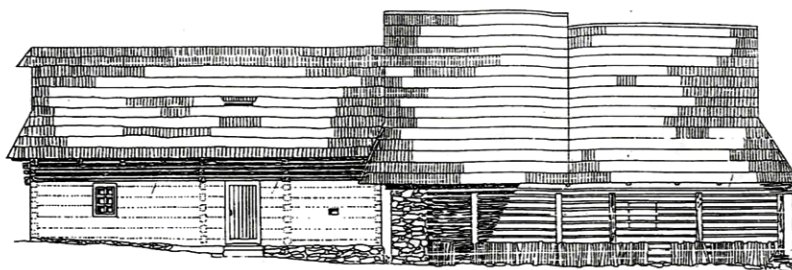

Strešná krajina a terénne podmienky PRLA Vikolínec

týchto úloh nestačí iba vyhlásenie ochrany (vyhlásenie pamiatkovej rezervácie uznesením vlády č. 21 z 26. 1. 1977, resp. prijatie Zásad pamiatkovej starostlivosti), ale musí sa pripraviť Komplexný program zabezpečenia stanovených cieľov záchranu a obnovy pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry a jej ochranného pásma.

Základné zásady a ciele rozvoja Vikolínce:
 – zachovať vzájomnú väzbu sídla a krajiny,

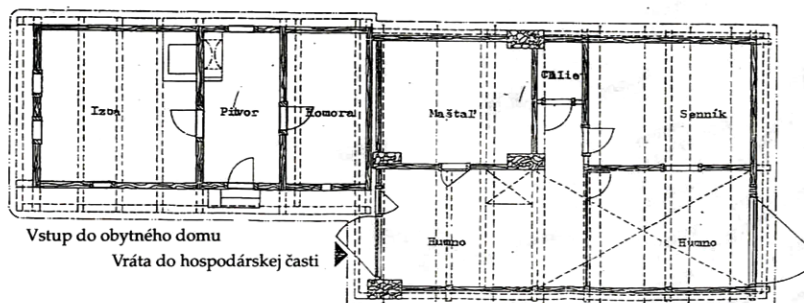
- zachovať pôvodný ráz okolitej krajiny,
- dodržať historickú urbanistickú štruktúru prírodnej rezervácie ľudovej architektúry,
- zachovať historický komunikačný systém,
- zachovať autentický obraz obce,
- upraviť a dotvoriť prostredie rezervácie,
- vylúčiť stavebnú činnosť v ochrannom pásme prírodnej rezervácie ľudovej architektúry (v jej ochrannom pásme ponechať stavebnú činnosť viazanú výlučne

Pohľad od vstupu

Pohľad z ulice

Vstup do obytného domu

Vráta do hospodárskej časti

Pohľad zozadu

Objekt č. 15 a 15a – pôdorys a pohľady hospodárskeho a obytného objektu

na obnovu a rekonštrukciu pamiatok a odstránenie nedostatkov),

- technické riešenie prispôbiť obmedzeniam vyplývajúcim zo zásad pamiatkovej starostlivosti a s ohľadom na geologické podmienky.

Je to však návrh možného využitia územia a socioekonomického rozvoja.

Vzhľadom na nároky a požiadavky na zachovanie najcharakteristickejších atribútov prírodnej rezervácie ľudovej architektúry pôjde o symbiózu sídelnej štruktúry a krajiny formovanej antropogénnou činnosťou s nosnou funkciou obce – bývanie – a novou rekreačnou funkciou (chalupárska rekreácia). Táto funkcia nemá zvýšené nároky na štandard bývania a svojimi aktivitami zodpovedá tradičnému životnému štýlu v tejto lokalite.

Udržiavanie tradičného životného štýlu a revitalizácia obce sú bezpodmienečnými predpokladmi zachovania všetkých kultúrnohistorických hodnôt sídla, ak nepôjde iba o bezduchú muzeálnu ochranu formou skanzenu.

Preto je nevyhnutné v čo najkratšom čase riešiť súčasné negatíva socioekonomického rozvoja:

- V súčasnosti nízky počet a veková štruktúra trvalo bývajúcего obyvateľstva (predproduktívny vek – 5

obyvateľov, produktívny vek 6, poproduktívny vek 17, spolu 28 obyvateľov r. 1995 žijúcich v 16 trvalo obývaných domoch, ostatných 29 objektov tvoria rekreačné chalupy trvale neobývané),

- nedoriešené vlastnícke vzťahy,
- finančná náročnosť obnovy a údržby,
- žiadne pracovné príležitosti,
- výrazná erózia pôdy,
- obmedzenia vyplývajúce z ochrany územia,
- štandard bývania nevyhovujúci súčasným požiadavkám,
- zlá dopravná dostupnosť,
- nedostatočná vybavenosť,
- kolízia trvalo bývajúcich obyvateľov a návštevníkov (narušanie životného štýlu a rytmu zvýšeným turistickým záujmom),
- postupný zánik tradičného spôsobu hospodárenia.

O hľadanie východísk pre záchranu a obnovu pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry sa snaží nový územný plán zóny Vlkolíneček – návrh spracovaný Slovenskou agentúrou životného prostredia – oblasťou pobočkou v Banskej Bystrici (1996) pod vedením Ing. arch. Alexandry Berkovej. Vychádza z dôsledných analýz a využitia nasledujúcich pozitívnych podmienok:

Letecký pohľad na PRLA Vikolíneč s charakteristickým komplexom terasových poličok s lúčnymi a lesnými spoločensťami

- záujem štátu o ochranu a rozvoj územia (uznesenie vlády SR č. 35 zo 16. 1. 1996),
- zachovaný stavebný fond v pôvodnej urbanistickej štruktúre,
- dynamická krajina s možnosťou poľnohospodárskeho využívania,
- tradície domácej výroby (spracovanie plátna, tkanie, výroba šindľov),
- možnosť využitia občianskej vybavenosti v Bielom Potoku,
- zachovanie ľudových tradícií a povedomia lokálnej a regionálnej príslušnosti obyvateľov,

- priaznivé klimatické podmienky,
- relatívne nenarušená krajina.

Územný plán orientuje sociálno-ekonomický rozvoj do:

- rozvoja poľnohospodárstva (prírodné podmienky umožňujú zvýšenie chovu dobytka a oviec),
- spracovania poľnohospodárskych produktov,
- obnovy tradičných domácich výrob,
- rozvoja ekoturistiky pri súčasnej revitalizácii obce stálym obyvateľstvom.

Jarmila Lalková